

det tidspunkt for længst overtaget af storebror Frederik II, der konsoliderede det, men som efter Syvårskrigen strabadser i øvrigt ikke havde nogen intentioner om at kaste Danmark-Norge ud i et baltisk eventyr.

Som man forstår, kommer de tre bind tematisk vidt omkring, og det er kun godt. Alligevel er der grund til at fremhæve to større bidrag, fordi de både ud fra en traditionel begivenhedshistorisk og fra en komparativ synsvinkel har størst relevans, nemlig Aleksander Loits afsnit i bind 1 om reformation og konfessionalisering i landområderne og Enn Tarvels tilsvarende afsnit i bind 3 om kirke og borgerskab i byerne. Disse to bidrag, der stammer fra hver sin tidligere professor og leder af det svenske Institut for Baltiske Studier ved Stockholms Universitet, danner en slags rygrad, som man med fordel kan begynde med og derefter inddrage større eller mindre dele af det øvrige stof.

Sebastian Olden-Jørgensen

BJÖRN ASKER: Karl X Gustav. En biografi. Lund 2009, Historiska Media. 335 s. 169 SEK.

De seneste års kraftige vækst i historiske biografier har også kastet en række biografier af de nordiske konger af sig. I Danmark kan man nævne Ulrik Langens biografi af Christian 7. (*Den afmægtige*, Jyllands-Postens Forlag 2008), Jens Engbergs af Frederik 6. (*Den standhaftige tinsoldat. En biografi om Frederik 6*, Politikens Forlag 2009) og Knud J.V. Jespersens af Christian 10. (*Rytterkongen. Et portræt af Christian 10.*, Gyldendal 2007). Endnu mere tydeligt er dette på den anden side af Øresund, hvor de sidste ti år har budt på nye biografier af blandt andre Gustav Adolf (Sverker Oredsson: *Gustav II Adolf*, Lund 2009), Karl 9. (Lennart Hedberg: *Karl IX. Företagarfursten och envåldshärskaren*, Stockholm 2009), Karl 11. (Göran Rystad: *Karl XI. En biografi*, Lund 2001) og – naturligvis, fristes man til at sige – krigerkongen *par excellence*, Karl 12. (Bengt Liljegren: *Karl XII. En biografi*, Lund 2002.) Men også en anden og ikke mindst i et dansk perspektiv nok så interessant konge, Karl 10. Gustav, har fået en moderne biografi, nemlig historikeren Björn Askers portræt af Karl X Gustav.

Björn Asker er en beskeden mand, som i indledningen skruer læserens forventninger ned ved at betone, at dette ikke er »en stor vetenskaplig biografi«, idet en sådan kræver, »att källmaterialet underkastas en systematisk och tidsödande genomgång«. Mens vi venter på det, har

Asker fundet »anledning att försöka sammanfoga och sammanfatta den forskning som hittills publicerats om honom och hans gärning.« Dette arbejde, som med Askers grundighed også må have været ganske »tidsödande«, er der kommet en særdeles solid, velskrevet og relevant biografi ud af.

I betragtning af, at Karl 10. Gustav med Roskildefreden i 1658 hjemførte den sejr, der om noget knæsatte Sveriges status som regional stormagt og satte en – skulle det vise sig – definitiv stopper for Danmarks ditto, kan man undre sig over – og det gør Asker også – at der ikke findes en nyere monumental biografi over ham. Især i betragtning af, at de to andre »karolinere« af det pfalziske hus, Karl 11. og Karl 12. ikke præsterede varige landvindinger, for Karl 12.s vedkommende tværtimod, kan det synes besynderligt. Men Asker mener, at årsagen kan være, at mens Karl 12. kunne fremstå som en helt for nationalistiske og romantiske ånder og Karl 11. som den »mest acceptable« konge for moderne demokrater, var Karl 10. Gustav sværere at indpasse i noget skema.

Hvorfor får man straks en antydning af i skildringen af Karl 10. Gustavs barndom og ungdom. Han var fra fødslen ganske langt fra den svenske trone som søn af Karl 9.s datter Katarina og grev Johan Kasimir fra det ubetydelige fyrstendømme Pfalz-Zweibrücken. Karl 9.s to sønner stod foran i arvefølgen, og tilmed havde Katarina ved ægteskabet med Johan Kasimir udelukket sig fra tronfølgen, idet han var kalvinist. Men både morbroderen Karl Filip og hertug Johan, søn af Johan 3. og gift med mosteren Maria Elisabeth, døde inden Karl Gustavs fødsel i 1622, og kong Gustav Adolf havde endnu ikke fået børn. Derfor blev pfalzgreven med den lille Karl Gustav hentet til Sverige fra det krigshærgede Tyskland, men stod i et modsætningsforhold til den mægtige *rikskansler* Axel Oxenstierna. Karl Gustav blev opfostret lutheransk og til statstjeneste, men ved Gustav Adolfs død i Slaget ved Lützen i 1632 rykkede Karl Gustav imidlertid helt tæt på tronen, da Gustav Adolfs kun 5-årige datter Kristina blev dronning, uden at han dog blev officiel tronfølger.

Axel Oxenstierna tog ham imidlertid under sine vinger og sørgede for en 'encyklopædisk' opdragelse med religion, sprog, statskundskab, historie og legemsøvelser, herunder ridning, fægtning og dans. Han blev også sendt rundt i Sverige for at lære om landets økonomiske ressourcer, ikke mindst det for den svenske militærstat så vigtige bjergbrug. Asker afviser, at Oxenstierna skulle have haft som bagtanke at få sin egen slægt på den svenske trone, dertil ville den indenlandske modstand have været for stor. I stedet holdt han pfalzerne på arms længde,

men dog som et umiddelbart anvendeligt og af ham styret alternativ.

Karl Gustav blev opfostret ved det svenske hof til dels sammen med kusinen Kristina, som på mærkværdig vis skulle blive kvinden i hans liv. Som de dynastiske forhold lå, var det oplagt, at de to blev gift, og i begyndelsen af 1640'erne var det også ganske tæt på, men hun endte med at afvise ham, selvom hun flere gange havde lovet det modsatte. Hun ville slet ikke giftes, men hun accepterede, at han blev tronfølger. Og på *riksdagen* i 1650 udnyttede hun behændigt stridighederne mellem adelen og de *ofrälse* – skattepligtige – stænder til at få sin vilje, heriblandt gjort Karl Gustav og hans efterkommere arveberettigede til tronen. Taktikken minder ganske meget om Frederik 3.s fremgangsmåde på stændermødet i København ti år senere. I stedet blev Karl Gustav gift med Hedvig Eleonore fra Gottorp; en ny bekræftelse af det tætte bånd mellem Sverige og »slangen ved Danmarks bryst«, hertugen af Gottorp.

Den unge Karl Gustav havde i mellemtiden ikke spildt tiden. Han havde i årene 1638-40 været på den obligatoriske dannelsesrejse i Europa til Nederlandene, Frankrig, det krigshærgede Tyskland samt England, alt sammen målrettet for at øge sprogkundskaberne, udvide horisonten og skabe forbindelser på de rette steder. Herefter fortsatte dannelsesprojektet i Sverige, og i 1642 blev han udsendt til den svenske armé i Tyskland som »frivillig«, det vil sige uden en befalingspost. Den svenske øverstbefalende Lennart Torstensson så imidlertid straks potentialet i den unge pfalzgreve og udnævnte ham som 20-årig til regimentschef. Som sådan deltog han 1643 i Torstenssons »præventive« angreb på Danmark »pour extirper cette nation Danoise, peste d'une tranquillité universelle et commune«, som Karl Gustav skrev til Axel Oxenstierna. Asker ser citatet som en nyttig påmindelse for folk, der hævder, at man før 1800-tallet slet ikke tænkte i nationale termer.

I Trediveårskrigens sidste år, 1648, blev Karl Gustav som 25-årig udnævnt til øverstbefalende over alle svenske styrker i Tyskland, ganske vist imod de ledende svenske rigsrådernes vilje: dels fordi han var for ung, dels fordi de betragtede ham som en fremmed, tysk fyrste. Kristina lovede imidlertid nu at gifte sig med ham snarest. Men da Trediveårskrigen sluttede, blev Karl Gustav indsat som fredens eksekutor for Sverige, en særdeles vanskelig opgave, som han i årene 1648-50 øjensynlig løste med stor succes, men som Asker går lidt let hen over – Karl Gustavs tilsyneladende store evner som fredstidspolitikere kunne gerne have været uddybet noget mere, set i lyset af hans traditionelle prædikat som »krigerkonge«.

De fredelige år efter 1648 benytter Björn Asker til en kort men klar beskrivelse af den svenske stormagt omkring 1650, militærets afgørende position og det konstant farefulde og mistænksomme – grænsende til det paranoide – forhold til naboerne. Asker betoner Karl Gustavs levende interesse for indenrigspolitikken, ikke mindst med at få gennemført en *reduktion* – geninddragelse af len o.l. under staten – ved behørig udnyttelse af de *ofrälse* stænder, hvilket pegede frem mod Karl 11.s store *reduktion* i 1680. Den vigtigste beslutning på *Riksdagen* i 1655 blev dog at angribe Polen. Begrundelserne var tvivlsomme, men krigens egen dynamik, med allerede indledte hvervninger i Tyskland, spillede en afgørende rolle. Asker forbigår her mærkeligt nok, at det lå langt fremme i de svenske overvejelser at angribe Danmark i stedet.

Et ganske langt afsnit om krigen i Polen minder en dansk læser om, at 1650ernes svenskekrige ikke »kun« handler om Danmarks forsmædelige nederlag, men om magten i hele Nordeuropa. Asker hælder imidlertid til, at Karl Gustav lige fra 1654 anså en krig med Danmark for uundgåelig, og at han derfor var mere end parat, da meldingen om den danske krigserklæring nåede ham den 20. juni 1657. Med andre ord: Asker leverer et – omend indirekte – slag til de mange især danske historikere, der mener Danmarks krigserklæring var halsløs gerning. Pointen er, at krigen var kommet alligevel. Asker dementerer også ideen om, at svenskernes felttog mod danskerne var en tidlig »Blitzkrieg«: Det tog en måned at komme fra Bromberg i Polen til den holstenske grænse. Han pointerer endvidere, at den svenske krigerkonge ikke blot var en stor og dristig feltherre, men i vinteren 1657-58 også en hasardspiller ganske tæt på afgrundens rand: Truslen om indgriben fra andre magter, den låste situation efter Jyllands erobring inden det legendariske men nærmest desperate »tåget över Bält«. Svenskernes stilling var reelt meget svag i februar 1658, men danskernes modløshed og rådvildhed udnyttedes maksimalt ved Roskildefreden, som Sverige havde lige så meget brug for som Danmark. Björn Asker refererer kort den langvarige historikerstrid om, hvem der havde æren for »tåget över Bält« men pointerer, at striden nærmere drejede sig om historikernes »skiftande syn på gammaldags svensk nationell mytbildning ... än intresset för statsledningens beslutsprocesser eller tåget över Bält som militär operation.«

Beslutningen om at genoptage krigen allerede i august 1658 mener Asker fulgte af Sveriges vanskelige situation i hele det nordeuropæiske område. En erobring af Danmark ville stille Sverige i en meget fordelagtig situation, hvor eftergivelser på andre områder – som Vestpreussen – så rigeligt ville blive opvejet. Han afviser den udbredte opfattelse

(bl.a. hos Carl Gustaf Weibull og Finn Askgaard), som støtter sig på en udtalelse fra den franske udsending Terlon, om, at Karl 10. Gustav elskede sine tropper mere end sine lande og aldrig ville afruste. Tværtimod var han som nævnt meget optaget af indenrigske problemer. Det kan have meget for sig, men ændrer dog ikke på, at han gang på gang valgte den krigeriske, hasarderede løsning.

I efteråret 1659 valgte Karl Gustav imidlertid forkert. Han troede ikke på en allieret landgang på Fyn, og øen var derfor for ringe besat, da de allierede gik i land ved Kerteminde og Snoghøj. Dermed kom han for første gang i defensiven og måtte se magtesløst til, da den underlegne hær blev besejret ved Nyborg 14. november 1659. Asker støtter sig til militærhistorikeren Lars Tersmedens vurdering af, at Karl Gustav nok var rådvild, men også foretog urealistisk optimistiske bedømmelser, og han tilføjer, at Karl Gustav var overbebyrdet og udkørt efter fire års krig. Man kan yderligere tilføje, at han i efteråret 1659 stod over for en særdeles kompetent modstander, på søsiden i form af den dansk-nederlandske flåde og på landsiden af feltmarskallerne Schack og Eberstein.

Nederlaget ved Nyborg var nok bittert, men slog ikke Karl Gustav ud. Han var klar til at fortsætte krigen, og udsigterne var ikke dårlige: Frankrig var rede til at støtte Sverige, Kejseren var presset af tyrkerne, og koalitionen mod Sverige knagede i fugerne. Den 13. februar 1660 døde kongen imidlertid efter kort tids sygdom, kun 37 år gammel, men med en imponerende livvidde på 136 cm! Formynderregeringen tilsidesatte kongens testamente totalt og søgte straks fred, hvilket da også snart opnåedes i Oliva i april og i København i maj 1660; med Rusland dog først i Kardis i juni 1661.

Björn Asker tegner et nøgternt og afbalanceret billede af en konge af sin tid på godt og ondt. Han havde som overordnet mål at gøre den svenske stat stærkere uanset omkostningerne, men holdt helst alle muligheder åbne længst muligt, hvorfor der aldrig var nogen fastlåst plan med felttogene i Polen eller Danmark. Han søgte at styrke kongemagten, men søgte også *riksdagen* og *riksrådets* støtte til sine planer. Fyrsteidealet var stærkt påvirket af kristendommen og antikke forbilleder som Alexander den Store, som allerede Oxenstierna havde indpodet ham. Kongen havde stor selvkontrol, men også svært ved at uddelegere opgaver – man ser for sig kongen vandre hvileløst frem og tilbage på stranden ved Korsør, mens hans hær gik til grunde ved Nyborg, anført af langt svagere kræfter. Han spændte det resourcesvage Sveriges kræfter til det yderste, men slap fra det med varige gevinster som Skånelandene. Kort sagt: Han havde det, der skulle til for en 1600-tals fyrste!

Det er slående, at man i Karl 10. Gustavs Sverige finder en række paralleller til Danmark i adelsvældens sidste dage. Björn Asker nævner dem ikke direkte, og det er heller ikke hans sigte, men her kan nævnes: Karl Gustav forsøgte at styre mere »enevældigt«, end råd og *riksdag* brød sig om, bl.a. ved at lade vigtige rigsembedsposter som *riksmarskens* stå vakante gennem længere tid, ligesom Christian 4. og Frederik 3. gjorde. Oprustningen af hæren rummede en egen dynamik, som drev frem mod aktiv krig: Krigen kunne og måtte »føde sig selv« på fremmed jord. Den påbegyndte danske oprustning i vinteren 1656-57 måtte således anvendes til aktiv krig eller en ydmygende – og dyr – aftakling, ligesom svenskekongens hær måtte i aktion først i Polen, siden i Danmark, hvis ikke han skulle trække sig ydmyget tilbage. Krigsfinansieringen foregik i udpræget grad fra hånden og i munden og efter det forhåndenværende søms princip. Det gjaldt også for stormagten Sverige. Alt sammen var det kendetegnende problemer for de fremvoksende magtstater – eller med en nyere term: *fiscal-military states*. Bogen er behageligt fri for fejl, og det skal derfor kun nævnes som et pudsigt kuriosum, at Asker skriver, at bådforbindelsen stadig går fra Korsør til Nyborg – bogen er dog udgivet 11 år efter åbningen af Storebæltsforbindelsen! Mere ærgerligt er det, at han som oftest undlader at tage stilling i de historiefaglige kontroverser, der har været om forskellige hændelser. Selvom han udtrykkeligt ikke har som ambition at opdyrke nyt land i Karl Gustav forskningen, gør hans indgående kendskab til den hidtidige forskning ham fuldt ud kompetent til at vurdere, hvilke spor i den hidtidige forskning og den deraf følgende uenighed, han finder mest farbare. Det ville have gjort en beundringsværdig nøgtern og sober biografi om Danmarks – næsten – banemand endnu bedre.

Lars Christensen

NIELS H. FRANSEN: Nordgrønland 1790-96. Inspektør B. J. Schultz' indberetninger til direktionen for den Kongelige grønlandske Handel. København 2010, Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. 731 s. 349 kr.

Som det fremgår af bogens udmærkede introduktion, var der efter 1782 to inspektører i Grønland. Inspektørerne fungerede som øverste myndighed i henholdsvis Sydgrønland (sæde i Godthåb) og Nordgrønland (sæde i Godhavn). De havde det administrative ansvar for forholdene i